

Att undersöka hemlöshet

Om en klassisk svensk hemlöshetsundersökning

HANS SWÄRD

Att analysera historiska hemlöshetsundersökningar och de problem undersökarna ställts inför är ett sätt att få perspektiv på nutiden och kunna problematisera tidlösa forskningsproblem. I denna artikel presenteras en av de tidiga svenska hemlöshetsundersökningarna som genomfördes då de sociala undersökarna började överge socialstatistiken för att i stället gå ut i verkligheten och undersöka dem som hade det sämst i samhället.

I november 1912, när åter en vinter stod för dörren i Stockholm och fukten och vinterkylan skulle driva in de hemlösa, från parkbänkar, portuppgångar, vindar och tillfälliga logiplatser ute i det fria, till de provisoriskt upprättade ungarshotellen och natthärbärgena i huvudstaden, tog murarförmanen Mauritz Fahlberg ett uppmärksammat initiativ.¹

Han samlade en tolvmannagrupp bestående av samhällsintresserade män som representerade olika samhällsklasser och skilda yrken, de s.k. 1912 års män. I gruppen var också den vetenskapliga kompetensen företrädd genom med. doktor J. Bill-

ström och fil. doktor Karl Petander. Dessutom medverkade den socialt engagerade läkaren Andrew Alfvén som hade erfarenhet av arbete med människor som levde i marginalen av samhället. Det krävdes en bred erfarenhet för den uppgift som gruppen tagit sig an, nämligen att beskriva situationen vid de ungarshotell och natthärbärgen som hade vuxit upp för att mildra den värsta hemlösheten. Initiativtagarna till aktionen ville också påverka den allmänna opinionen och ville få samhället att förbättra förhållandena för de hemlösa.

Men, det var inte den gamla sortens undersökningar gruppen ville genomföra, sådana undersökningar som byggde på statis-

Hans Swärd är fil.dr. i socialt arbete och verksam vid Socialhögskolan i Lund. F.n. arbetar han med ett av Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR) finansierat projekt om hemlöshetsgenererande processer.

1 »Ungkarlshotell och natthärbärgen i Stockholm. Några av huvudstadens förnämsta pästhärdar«, *Social tidskrift*, nr 3, mars 1913.

Gruppbild på 8 av 1912 års hemlöshetsundersökare. Bildkälla: Social Tidskrift 1913, s. 98.

tik, uppgifter från ämbetsmän, föreståndare för härbärgen och asylor. Fahlberg ville inte genomföra tvärsnittsräkningar eller utröna om antalet hemlösa ökade eller minskade. Han ville så verklighetstroget som möjligt beskriva de hemlösas situation och utifrån undersökningen analysera de åtgärder som borde vidtas. Det var inte andrahandsuppgifter han var ute efter, uppgifter som kunde förvanskas och ge en felaktig bild av verkligheten. Nej, gruppen ville på ort och ställe undersöka den osminkade verkligheten. Man ville komma åt och beskriva pissen, spyorna, stanken, lössen och t.o.m. döden i de miljöer där de hemlösa framlevde sina liv på samhällets skuggsida.

Förklädda för att klä av verkligheten

Undersökningen genomfördes under tiden november 1912–januari 1913 och undersökningsmetoden beskrivs av Andrew Alfvén på följande sätt:

Klädda i vanliga arbetskläder och med ansikte och händer lätt sotade för att göra ett tillbörligt intryck, gingo vi i grupper på två till fyra upp på de ifrågavarande ställena och frågade som andra logerare efter lediga sängplatser. För att förstå livet i ett dylikt näste får man dock ej göra ett hastigt besök i sina snygga kläder. Nej, man bör vara klädd som en buse, veta att man av alla betraktas som en dylik och infinna sig med tanken att möjligen tillbringa sin natt härstädes (*Social tidskrift* nr 3, 1913).

Gruppens medlemmar var således förklädda för att kunna klä av verkligheten. De gick runt till olika härbärgen, de löste sängbiljetter i regel för 50 öre natten, de observerade missförhållanden, lyssnade på samtalen mellan härbärgesgästerna och slog sig i slang med de andra gästerna utan att röja sin rätta identitet eller avslöja sitt egentliga syfte. Efter varje besök skrevs en utförlig rapport där fältobservationer, intervjuer m.m. sammanfattades. På många ställen blev gruppen avvisad då asylerna var upptagna till sista plats.

Tolv olika härbärgen och asylers studerades ingående. Härbärgena besöktes vid skilda tidpunkter och på olika veckodagar av olika grupper besökare. Att gruppens medlemmar var för sig fick bedöma förhållandena vid härbärgena och att man gjorde parallella bedömningar var en av poängerna med tolvmannagruppens sammansättning. Murarförman Fahlberg var medveten om att verkligheten kunde te sig på olika sätt för verkstadsarbetare Gunnar Andersson, rektor Carl Edquist, byggnadshantlangare Helmer Jansson, veterinär Gustav Thorsell, byggnadssnickare Karl Wallin och pastorsadjunkt P. A. Wenner som alla ingick som undersökare.

Det fanns stora skillnader i samhället på hur man uppfattade den sociala frågan och vilka åtgärder som bäst skulle komma i fråga för att åtgärda missförhållanden på det sociala området. Sedan 1840-talet hade den ökade fattigdomen, exploatering av arbetarna i industriföretagen och bostadsnöden i de snabbt växande städerna diskuterats intensivt i hela Europa och olika politiska falanger ordinerade oförenliga lösningar. På högerkanten fanns det konservativa tales-

män som ville bevara de gamla patriarkaliska samhällsformerna och som lade skulden till sociala problem på individen. Det fanns liberala reformförslag som satte sin tillit till filantropin och ville dela ansvaret för sociala problems uppkomst mellan individ och samhälle. På vänsterkanten fanns det socialistiska förslag som ansåg att samhället och det kapitalistiska systemet skapade sociala problem som fattigdom och bostadsnöd och att lösningarna stod att finna i klasskamp och revolution. Genom att undersökarna genom sina skilda erfarenheter och olika ekonomiska och sociala positioner i samhället kunde komma till samma resultat i sina bedömningar, i tolkningarna av problemens orsaker och förslag till åtgärder, ökade enligt initiativtagarna undersökningens trovärdighet. Hur långt man skulle gå i förslagen på förändringar för att komma tillrätta med bostadslösheten var en känslig fråga. Antingen kunde man, som socialisterna förespråkade, kräva en genomgripande samhällsomdaning, eller som konservativa grupper hävdade, åstadkomma försiktiga reformer utan att störa grunderna i den rådande samhällsordningen.

Det skall också noteras att initiativtagarna till undersökningen tillhörde eller stod nära Centralförbundet för socialt arbete (CSA) som hade bildats 1903 och som kom att bli en viktig aktör i den sociala debatten i Sverige. CSA initierade ett stort antal sociala undersökningar och pläderade för användandet av vetenskapliga metoder inom det sociala området. Det var denna organisation som startade den första socialarbetarutbildningen i Sverige. Även om företrädarna var socialt engagerade och värnade om svaga grupper såg de problemen

utifrån medelklassens eller överklassens synpunkt. Med sin liberala ideologi såg de till att rågången hölls klar mot fackföreningar och socialistiska sammanslutningar (Boalt och Bergryd m.fl. 1975). Riktningen var att förvandla arbetarklassen till medelklass genom att smälta klasserna samman. Detta perspektiv kan delvis också förklara blandningen av arbetare och akademiker i tolvmannagruppen.

Sociala rapporter

Sammanlagt skrev undersökarna ett 30-tal rapporter från sina fältbesök under tre vintermånader. Varje härbärge besöktes i regel två till fem gånger. Deltagande observationer och intervjuer var inte helt oproblematiska och var omdiskuterade vid denna tid varför det gällde att övertyga dem som skulle läsa undersökningen om uppgifternas sanningsvärde, undersökningens representativitet och hur olika felkällor kunnat undvikas.

Hemlösheten var inget nytt problem och missförhållandena på bostadsmarknaden var väl kända eftersom bostadsfrågan varit aktuell i samhällsdebatten under flera årtionden och uppfattades både som ett hygieniskt och ett moraliskt problem. 1912 års undersökning skall inte ses som ett isolerat initiativ utan som ett uttryck för ett bredare undersökningsintresse från en större grupp forskare, undersökare och reformanhängare som ville kasta ljus över bostadsfrågans sociala konsekvenser. Vetenskapliga undersökningar sågs som ett sätt att lyfta fram missförhållanden, påverka opinionen och förändra sociallagstiftningen. Det är mot denna bakgrund 1912 års undersökning skall ses.

För att ge den fattigaste delen av befolkningen tak över huvudet hade en rad provisoriska lösningar tillgripits både för familjer och ensamstående män och kvinnor. Övernattningsställena som hade inrättats hade olika beteckningar t.ex. härbärgen, asyler för husvilla, logihus, ungarshotell, men avsåg i princip samma sak, nämligen en enkel sovplats utan vård och service i övrigt, dvs. vad vi i dag skulle kallat lågtröskelalternativ.

Det var härbärgen och asyler för ensamstående män som tolvmannagruppen undersökte och det var förmodligen dessa som hade sämst standard. Stockholms stad lämnade bidrag till filantropiska natthärbärgen, men bidragen var små och den största delen av verksamheten finansierades genom egenavgifter som de boende betalade. Det fanns således ett stort privat inslag i verksamheten. I samhällsdebatten hävdades det att privata intressen slog mynt av bostadsnöden, utnyttjade de hemlösa och lät dem bo under odrägliga förhållanden. Som ett exempel på verksamhetens omfattning kan nämnas att *Hemmet för de elända* 1885 inlogerade 5 455 hemlösa män (Thörn 1995). När den enskilda verksamheten inte kunde ta emot alla hjälpsökanden öppnade också staden asyler. Inger Ström-Billing (1991) visar att verksamheten var så omfattande att den i början av 1900-talet lades under en speciell styrelse, »Styrelsen över Stockholms Stads asyler för husvilla«, vars ledamöter utsågs av fattigvårdsnämnden. P.g.a. härbärgesverksamhetens kraftiga expansion och det provisoriska i verksamheten tycks det inte ha funnits någon kontroll över driften eller att dåtidens hygieniska krav uppfylldes. Det är med bakgrund av denna kritik 1912 års män gör sina observationer.

Social tidskrift, som utgavs av Centralförbundet för socialt arbete (CSA) redovisade undersökningen i mars 1913 och undersökningsresultaten gavs också ut i särtryck och spreds till en intresserad allmänhet.

På upptäcktsfärd i okänt landskap

Själva redovisningsformen av undersökningsresultaten är av intresse att analysera. En socialrealistisk modell användes i rapporterna där sanningsvärdet i beskrivningarna ligger i att berättarna varit i direkt kontakt med de miljöer de skildrar. De har delat uteliggarnas usla natthärbärge, de har kommit i kontakt med lössen, odören, urin-stanken. Undersökarna kommer på detta sätt nära sina objekt. Det finns en inbyggd dramatik i beskrivningarna. I den inledande rapporten för läkaren Andrew Alfvén pen- nan. Han berättar hur han måndagen den 2 december, tillsammans med expressbyrå- föreståndare Per Lisell, från en mörk och trång gata letar sig fram till ett härbärge. Redan vid ingången märks smutsen och stan- ken. I en lucka på andra våningen uppger undersökarna sina namn och löser säng- biljetter och kommer in i den gemensamma sovsalen. Spisen är oeldad och »den för- skämda rumsluften, som känns mindre be- haglig att inandas, står som en imma om munnen vid utandningen« (*Social tidskrift*, nr 3, 1913 s. 99). Utöver sängarna saknas all inredning. Undersökarna spanar förgäves ef- ter ett bord, stolar, matta, klädhängare, spe- gel, kam och borste, tvål, gardiner, dryckes- kärl, spottlåda, nattkärl. Det finns ingen möjlighet för de boende att sköta sin hygien. Väggarna är smutsbruna av intorkade spott-

loskor. Golvet är täckt av ett tjockt smuts- lager på vilket »gästerna kunna spotta, kråkas och urinera, utan att det just skadar utseen- det«. I sängarna finns trasiga och vedervär- digt smutsiga halmmadrasser. Sängkläderna är också smutsiga:

Att de vadderade, en gång röda täckena, – på vilka man under årtal spottat, kräkts och gni- dit smutsiga fötter, exkrementöslade bak- ändar och snoriga näsor – ej muntra upp stäm- ningen, torde man förstå (a.a. s. 100).

Smutsen och sängkläderna är ett Eldorado för loppor, vägglöss, klädlöss, hårlöss och plattlöss. Per Lisell har med sig en liten metall dosa för att fånga in ohyran som be- visbörda, men undersökarna lyckas inte få tag på de små djuren vid första besöket.

Enligt undersökarna tar logerarna skada av förfallet som bryter ner den kraftigaste karaktär. Mot mörkret, kölden, ohyran och bristen på rengöringsmedel finns bara en lisa: alkoholen.

Förhållandena är likartade på de andra härbärgena och asylerna. En osund och olid- lig stank av urin, dålig tobak, alkohol och illa skötta och osande fotogenlampor. Skällsord, svordomar och bråk. Ett oavbrutet tramp av nykommande och av förut anlända som rus- tar sig för natten, ett ständigt spottande och svärjande och kliande efter loppbett. Fylle- skräll och högljudda snarkningar stör natt- sömnen för logerarna. Och »överallt smuts, smuts och åter smuts« (a.a. s. 103). Ibland stör civilklädda poliser natt sömnen i sitt letande efter efterlysta på härbärgena. Männen ligger nakna för att bättre fria sig från ohyran.

De hemlösa

Undersökarna kommer i kontakt med många karaktärer under sina besök »i den undre världen«. De träffar en ung rädd man med ofördärvat utseende, en 70-årig gubbe som är så berusad att han med möda kan hållas uppe tills han kommit i säng, en 50-årig hedersman med hyggligt utseende, en 20-årig yngling, en gammal grå dövstum man, en trevlig ofördärvad yngling i vars mun inte fanns någon svordom eller ohöviskt tal, en arbetslös ångbåtseldare, en förhärdad och förråad natur som slingrat sig från polisen efter en fängelsevistelse, tre pojkar i 17–18-årsåldern. Ett annat exempel är en berusad man som visade tecken på kronisk alkoholism och en utbildad tuberkulos. Han hostade nätterna igenom och hotades med stryk av kamraterna på härbärgets för att han störde nattsömnen. Enligt doktor Billström fanns det sannolikt fullt med baciller i upphostningen och han gick runt från härbärke till härbärke och utgjorde en smittofara innan han togs in för vård. Det upprörde undersökarna att friska blandades med sjuka, gamla gubbar med unga pojkar; att förhärdade och föråade naturer blandades med ofördärvade hemlösa som fallit offer för bostadsbristen. Undersökningen konstaterar att logihusen drog till sig kroniska alkoholister, vagabonder, yrkestiggare, yrkestjuvar och andra förfallna som inverkade oförenligt på de hyggigare elementen.

Många av härbärgena var stora och svåra att kontrollera. Frälsningsarméns härbärke hade ett 30-tal rum med sammanlagt omkring 180 platser, ungarshotellet på Köpmanagatan hade 265 sängplatser. Ungkarls-härbärgena var bara öppna på natten och de

hemlösa måste lämna sin sängplats tidigt på morgonen. På många ställen fick de hemlösa köa för en plats när härbärgena öppnade på kvällen. Det fanns ingen garanti för att männen verkligen fick en plats och en av de intervjuade berättade hur han ibland fick en säng och ibland måste sova ute under bar himmel. De hemlösa fick lösa särskilda biljetter i en lucka vid ingången, men de allra fattigaste fick polletter eller rekvisitioner från fattigvården som de visade upp. På en del ställen fanns det arbetsplikt, särskilt för fattigvårdens klientel. Vanligen fick logerarna arbeta några timmar med att såga och hugga upp ved som användes för uppvärmning. På något ställe fick gästerna städa mot ersättning av husrum och mat.

Kritik och förslag

Undersökarna sammanfattar sin kritik i en lång rad punkter. Härbärgena kännetecknades av ett allenahärskande snusk, bäddarna var bemängda med olika slags ohyra, luften var starkt förorenad, värmehållningen dålig, lokalerna kala och saknade förvaringsutrymme för gästernas personliga tillhörigheter, möjligheter till rengöring saknades, avgifterna var oskäligen. Natthärbärgena gör anspråk på att vara barmhärtighetsverk, enligt undersökarna, men det är snarast tvärtom. Det skapar en känsla av rotlöshet i samhället hos de besökande, de berövar logerarna en känsla av människovärde, de

undantränga honom från umgänget med hyfsat folk och väsentligen försvåra möjligheten att er-hålla ett hyggligt arbete /.../ berövar samhället många goda produktiva arbetare och skattebetalare (*Social tidskrift* nr 3, 1913, s 126).

Dessutom ledde härbärgessystemet till dandandet av antisociala viljor eftersom samhället lämnat logerarna vind för våg.

Undersökarna visar en medkännande inlevelse, de vill se situationen från logerarnas synvinkel, de är kränkta på logerarnas vägnar, de känner äckel och avståndstagande mot det sätt på vilket de hemlösa behandlas. Syftet var att beskrivningarna skulle gripa tag om hjärtat på läsarna och få dem att reagera. Undersökningsresultaten hade inget egenvärde i sig utan syftade till att åstadkomma förändringar.

Undersökarna vill beskriva en social verklighet som de vill reformera och förändra. Frågan är hur detta perspektiv styrde berättarnas vittnesgillhet och urvalet av de förhållanden som de riktade strålkastarljuset emot. Delades verkligen deras upprördhet av logerarna och hade dessa undersökande män, som till vardags levde en ordnad tillvaro på samhällets solsida, någon möjlighet att sätta sig in i de hemlösas livssituation och förstå de olycksbröder som levde på samhällets botten? Jag skall återkomma till dessa frågor, men först skall jag granska de förslag som undersökarna presenterade.

Några revolutionerande förändringar av härbärgesverksamheten föreslås inte av utredarna. Möjligheterna att förbjuda eller stänga härbärgena avvisas eftersom en mängd nattgäster skulle tvingas att ligga ute och dessutom skulle inneboendesystemet kanske öka, vilket kunde leda till allvarliga moraliska problem. Inneboendesystemet ansågs vid denna tid inverka menligt på familjesammanhållningen och de inneboende ungarlarna kunde påverka värdfamiljens barn negativt. I stället ville man förbättra förhållandena vid härbärgena och fö-

reslog att kommunen skulle ta ett större ansvar. Trots att flera av undersökningspersonerna såg den enskilda välgörenheten som ett naturligt inslag kritiserar de den också och förespråkade större samhälleliga ingrepp. Man ville också avskaffa arbetsplikten och skapa en humanare prissättning vid logihuset.

1912 års hemlöshetsundersökning tillhör de socialvetenskapliga klassikerna; dels p.g.a. den okonventionella undersökningsmetodiken med deltagande observationer, som fortfarande väcker en rad principiella frågor; dels som exempel på en ny typ av undersökningar som började genomföras i slutet av 1800-talet där forskarna genom icke-statistiska metoder började beskriva sociala fenomen som allmänt ansågs svårfångade, nämligen hemlöshet, fattigdom, nöd och utanförskap. Jag skall i den fortsatta framställningen försöka att sätta in 1912 års hemlöshetsundersökning i den tidsmiljö då den tillkom och i en socialvetenskaplig kontext. Vidare skall jag diskutera själva undersökningen och undersökningsresultaten och till slut skall jag analysera vilken bild av orsakerna till hemlösheten som 1912 års män ger.

Bostadsfrågan som socialt problem

För att bli begriplig måste 1912 års undersökning sättas in i sitt historiska sammanhang och också undersökarna måste ses i den tidsmiljö där de verkade. Undersökningen ingick som en del i de strävanden som förekom vid denna tid att förbättra förhållandena för de lägre klasserna i samhället, där inte minst Centralförbundet för so

cialt arbete spelade en viktig roll; dvs. den organisation som stod undersökarna nära och som offentliggjorde deras undersökningsresultat.

Under större delen av 1800-talet hade den sociala frågan stått i centrum i stora delar av Europa. Den industriella utvecklingen omgestaltade människors levnadsvillkor bl.a. genom den inflyttning som skedde till städerna. Storstäderna genomgick en snabb befolkningsökning, vilken ledde till omställningsproblem såväl för de enskilda individer som flyttade in till staden som för samhället. Bostadsbristen, det omfattande inneboendesystemet och de dåliga hygieniska förhållandena upplevdes som ett problem. Enligt Kerstin Thörn (1995) kom bostaden att bli navet i den sociala frågan. Fick de fattiga bostad skulle automatiskt andra sociala problem lösas. I sin beskrivning av svenska arbetarrörelsens historia behandlar Yvonne Hirdman (1990) industrialismens sociala följder och konstaterar att bostadsnöden var ett av de största sociala problemen i de större städerna. Det var ovanligt att familjerna hade mer än ett rum och kök. Inneboendesystemet var utbrett och fattigdom, trångboddhet och dubbelarbete gjorde det svårt att hålla familjen samman enligt Hirdman. Eländiga bostäder ansågs kunna skapa en eländig befolkning (Johansson 1962 s. 512). Överståthållaren i Stockholm gav i sin femårsberättelse till Kungl. Maj:t avseende åren 1876–1880 exempel på hur »ordentliga arbetarfamiljer» fick ta sin tillflykt till vindar, uthuslägenheter och t.o.m. bergskrevor utomhus (a.a. s. 518). Många var husvilla. Situationen i alla industrialiserade storstäder var likartad. Kommunerna eller filantropin öppnade baracker för hus-

villa eller startade utredningar om de bristfälliga bostadsförhållandena (Edgren 1994 s. 70, Johansson 1962 s. 518, Karlsson 1993 s. 38 ff.). Även om kommunerna gjorde vissa försök att angripa den värsta bostadsnöden och vidta nödlösningar för de husvilla, var de kommunala insatserna enligt Alf Johansson av ringa karaktär under 1800-talet och 1900-talets första årtionden. Det hänger bl.a. ihop med en tidstypisk tolkning av näringspolitiska principer som gjorde att kommunen intog en låg profil i dessa frågor (Johansson 1962 s. 519).

Ogifta manliga arbetare hade i regel inte egen bostad utan var inneboende eller hyrde sig en bostad för natten hos familjer som i regel hade många inneboende, eller också var de hänvisade till ungarshotell eller härbärgen (af Geijerstam 1894, 1973).

Opinionen för att stat och kommuner borde ta ett större ansvar för arbetarbostadsfrågan växte sig allt starkare under 1900-talets första årtionde och nådde förmodligen sin kulmen då den socialdemokratiska riksdagsledamoten, tillika professorn i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola, Gustaf Steffen, 1911 tog upp frågan i riksdagens första kammare. I motionen »åvägabringande af utredning angående de mindre bemedlade klassernas bostadsförhållande» krävde han en stor bostadssocial utredning (motion FK 1911, nr 80). Enligt Steffen var ungefär 40 procent av befolkningen trångbodda, närmare 25 procent av Stockholms arbetarbefolkning var inneboende, dödligheten var högre, inte minst barnadödligheten och epidemierna vanligare i de trångbodda arbetarbostäderna än i de bättre bostadsområdena. Läget var så allvarligt att Steffen ville införa en

»socialpolitisk minimalstandardprincip« vad gällde bostadsfrågan. Motionen resulterade i en bostadskommission som tillsattes 1912 och till sig knöt kommissionen Gustaf Steffen som skrev den sociologiska och socialpolitiska inlagen, vilken dock publicerades först 1918 och kan således inte ha påverkat 1912 års män.

När 1912 års män planerade sin undersökning hade dock bostadsnöden stått på samhällets dagordning under lång tid. Centralförbundet för socialt arbete (CSA) var en av de organisationer som under 1900-talets första årtionden krävde förbättringar i arbetarbostadsfrågan. Vid fattigvårdsmötet i Malmö 1910 höll t.ex. redaktören för *Social tidskrift* och en av centralgestalterna i CSA, Halfred von Koch, ett föredrag om bostadsfrågan och i *Social tidskrift* behandlades frågan om arbetarnas bostäder i ett flertal artiklar under 1900-talets första årtionde. En annan av CSA:s centralgestalter, prästen Hagbard Isberg (1911) behandlar i sin skrift *Hur de fattiga kunna ha det i Malmö* i ett särskilt kapitel just de risker de hälsovådliga, trångbodda och förslummade bostäderna i arbetarkvarteren för med sig. Enligt Isberg var framför allt inneboendesystemet av ondo eftersom detta långsamt men säkert lossar familjebanden. Isberg använde samma teknik som 1912 års män tillämpade. Han byggde sina iakttagelser om bostadsnöden på personliga besök och observationer i slumområdena.

Många av CSA-representanterna upplevde sannolikt också bostadsfrågan som ett politiskt hot. Det fanns en rädsla hos medelklassen och de övre skikten i samhället för smittan och upproret i de förslummade arbetarstadsdelarna där de socialistiska or-

ganisationerna började få fäste (Svärd 1993). För att möta det ideologiska hotet från arbetarklassen blev det viktigt för det etablerade samhället att öka sin ideologiska kontroll (Franzén 1982). CSA förordade utredningar och önskade vidta åtgärder som kunde förbättra de värsta sociala missförhållandena och föra samhällsklasserna närmare till varandra. Det var i denna tanke-tradition som de mest namnkunniga av 1912 års män befann sig.

En konsekvens av bostadsnöden var hemlösheten som årtiondena kring sekelskiftet sågs som ett delproblem i den större frågan som gällde bostadsförsörjningen till den arbetande befolkningen. Hemlöshet var inget nytt problem. Det finns flera historiska exempel på hur de hemlösa ökat i antal vid dåliga konjunkturer och ekonomiska kriser. Att avstå från fast bostad och vara ekonomiskt rörlig var en förutsättning för möjligheterna att överleva för de lägsta skikten i samhället. På 1800-talet började emellertid problemen runt de hemlösa att tas upp i samhällsdiskussionen. Inför världsutställningen i London 1851 uppmärksammades t.ex. förhållandena för de hemlösa vid de s.k. fattighärbärgena. Lagen om bostadsinspektion, *Labouring Classes Lodging Houses Act*, tillkom samma år. Det innebar bl.a. att arbetarbostäder och fattighärbärgen inte längre kunde utvecklas godtyckligt. Som ett resultat av lagen tillkom en ny boendeform - ungarlshotellen (Tengdahl 1901, Ström-Billing 1991). I Sverige började härbärgen att tillkomma i mitten av 1800-talet och något senare kom logier för husvilla och ungarlshotell som ett sätt att lösa en del av bostadsproblemet i storstäderna (Lindhagen 1901, Sundberg 1911). En annan metod för att

lindra bostadsnöden praktiserades av filantropen Octavia Hill (1838–1912) som 1864 började köpa in hus som hon inredde som arbetarbostäder och upplät åt fattiga och hemlösa hyresgäster från Londons slum, samtidigt som hon delade de fattigas öden och själv bodde i husen. Octavia Hills tankar om att de bättre ställda borde försöka förstå och närma sig de fattiga var välkända inom CSA och *Social tidskrift* ägnade hennes gärning stor uppmärksamhet bl.a. i samband med hennes död.²

De sociala undersökningarna

Det fanns flera sociala undersökningar som fick en stor uppmärksamhet i Sverige åren omkring senaste sekelskiftet och som sannolikt var en inspirationskälla för 1912 års män även om de inte alltid delade de ideologiska utgångspunkterna. En av de kanske mest inflytelserika undersökningarna var Gustaf af Geijerstams studie *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*, som gavs ut i Lorénska stiftelsens skriftserie 1894. Stiftelsen hade bildats 1886 av Viktor Lorén under det officiella namnet *Fonden för befrämjande af socialvetenskaper*. Fonden hade till uppgift att bidra till utredandet av den sociala frågan och sprida allmänna kännedom om socialvetenskaperna.³

Stiftelsen hade således en klar vetenskaplig målsättning. En av stiftelsens eldsjälvar var författarinnan Anne-Charlotte Leffler. Enligt Birgitta Odén (1973) hade de förfat-

tare som publicerades i stiftelsens skriftserie skiftande ideologisk förankring; från katedersocialism med en konservativ grundton över reformvänlig liberalism till marxistisk socialdemokrati.

Geijerstams undersökning stöddes av stiftelsen. Han intervjuade trehundra arbetare, verksamma vid en större mekanisk verkstad och ett bomullsspinneri. I tre månader gick han i trappor och hyreskaserner och samlade in uppgifter och kände fattiglukten. Geijerstam förkastade det brukliga sättet, att begära uppgifter från arbetsgivarna, i stället ville han närma sig den verklighet som var arbetarnas, han ville komma åt ordalydelse och tonfall i deras utsagor, få del av arbetarnas upplevelser, åsikter och känslor. En stor del av rapporten behandlar just arbetarnas bostadsförhållanden och han kritiserar det utbredda inneboendesystemet. Geijerstams studie har givits ut i nyutgåva 1973 med kommentarer av Folke Isaksson, Birgitta Odén, Edmund Dahlström och Joacim Israel.

Enligt Birgitta Odén (1973) representerade Geijerstam en ny trend inom socialvetenskaperna och han hade sannolikt hämtat inspiration från den norska sociologen Eilert Sundt som hade gjort studier under 1850- och 60-talen om hur människor verkligen levde och bodde. Sundt ville använda metoden att samla in information från arbetarna själva genom enkätformulär och vid hembesök, även om försöken stötte på patrull. Men Geijerstam hämtade också inspiration från teoretiker som Ricardo, Malthus, Marx och Engels och kretsen kring *Fabian Society* som hade bildats 1883 av makarna Webb. Syftet var att vetenskapsmän skulle engagera sig i arbetarfrågan.

2 Se *Social tidskrift* nr 8, 1913 sid 377–379 där Octavia Hill och hennes tankar presenteras.

3 Geijerstam 1894, sid 102.

En annan studie som uppmärksammades av CSA och *Social tidskrift*, och därigenom var välkänd för 1912 års män, var Seebohm Rowntrees *Poverty. A Study of Town Life*, från 1901.⁴

Rowntree studerade löntagarfamiljer i den typiska landsortsstaden York i Storbritannien. Han undersökte både fattigdomens djup och varaktighet och hur stor del av fattigdomen som berodde på otillräcklig inkomst och hur mycket på oskötsamhet. Rowntree använde samma teknik som Eilert Sundt hade förespråkat, dvs. Rowntree och hans medhjälpare besökte de fattiga arbetarna och intervjuade dem själva om deras levnadsförhållanden.

De här undersökningarna markerar en ny trend i de sociala undersökningarnas historia. Socialstatistiken skulle inte längre bygga på uppgifter från ämbetsmän och myndigheter utan på intervjuer och undersökningar på platsen. Som Folke Isaksson (1973) påpekar fanns det ett intresse av att söka sig ut i verkligheten. Författare som tidigare ägnat månader åt studier av »esoteriska diktverk eller som inskränkt sin rapportering till förtryckets skådeplatser i andra länder« började intressera sig för kroppsliga arbetarnas situation i sitt eget land. Det blev plötsligt acceptabelt att undersöka levnadsförhållandena för den fattigaste befolkningen, för de obemedlade och lösdrivarna genom att söka upp dem på ort och ställe. Samtidigt skedde ett avståndstagande från det gamla sättet att behandla bostads- och fattigvårdsfrågor enbart genom statistik.

Att samla in uppgifter från fattiga och

kriminella var emellertid inte helt oproblematiskt och uppgifternas trovärdighet kunde alltid ifrågasättas. Flera undersökningar som hade denna ansats kritiserades; t.ex. Andreas Bjerres studier. Bjerre var jurist och psykolog. Han intervjuade fångar på fängelset Långholmen i Stockholm i syfte att beskriva »sjäslifvet inom förbrytarnas värld« och den brottsliga viljans egenart. Resultaten publicerades i boken *Kriminalpsykologiska studier; 1. Bidrag till tjuvnadsbrottets psykologi* som utkom 1907. Kritikerna hävdade att man inte kunde lita på fångarnas utsagor eftersom de förstälde sig, hycklade och medvetet ljög. Undersökningsmetoden kunde kanske, enligt kritikerna, komma till användning i undersökningar om vanligt folk, men knappast inte när det gällde fångar. Bjerre försvarade dock metoden och menade att man kunde undvika felkällor genom djupgående intervjuer och genom intervjuer som upprepades tillräckligt ofta. Vid sådana intervjuer menade Bjerre att den utfrågade avslöjade sina innersta tankar och genom gester, uttryck och sättet att resonera kunde intervjuaren avslöja om den intervjuade gav en sann eller falsk bild av verkligheten. Enligt Bjerre hade denna undersökningsmetod stora fördelar, men det gällde att vara uppmärksam på den använda metoden och göra upprepade intervjuer och observationer och i övrigt söka undvika felkällor.

Även Gustaf af Geijerstam tog upp liknande metodologiska problem omkring sin undersökning. Han befarade att de intervjuade kunde ha haft ett personligt intresse av att ge felaktig eller otillräcklig information om känsliga frågor t.ex. medlemskap i fackföreningar. Det kunde också finnas en

4 »Fattigdom, En studie i en engelsk landsortsstads lif«, *Social tidskrift* nr 5, 1902.

spontan misstro mot en intervjuare som kom från en annan samhällsklass än de intervjuade. Intervjuare och observatörer från de övre samhällsklasserna beskylldes också för att inte förstå eller misstolka människor från de fattigaste skikten i samhället. Det är i denna socialvetenskapliga diskurs vi skall se 1912 års män och deras undersökning och undersökningsmetoder.

Undersökningen och undersökningsresultaten

Till slut skall jag diskutera vilken information 1912 års män ger i sina beskrivningar och jag skall också diskutera vilken syn utredarna ger på orsaken till hemlösheten. Detta är ingen lätt uppgift. Det finns alltid risk för anakronistiska slutsatser och att dagens hemlöshetsforskning får bilda mall för bedömningen av tidigare undersökningar.

Undersökarna skrev utförliga rapporter från besöken på de olika logiställena. Presentationen av undersökningsresultaten sker genom att undersökarna gör utdrag ur sina rapporter. Vi har 32 olika rapporter att ta ställning till från tolv sagesmän. Två hemlösa får också komma till tals med längre egna berättelser och utredarna sammanfattar också resultaten och lyfter fram de förhållanden som behöver reformeras.

Det är fråga om berättande källor. Berättaren lotsar oss ut på härbärgena och asylerna, det är genom hans ögon vi stiftar bekantskap med de hemlösas värld. Vi vet inget om berättarens vittnesgillhet eller om hur sanningsenliga uppgifterna är. Att bedömare från olika samhällsgrupper kommer till ett liknande resultat är ägnat att ge läsaren en känsla av sanning.

Även om undersökarna talat och utbytt tankar med de hemlösa, bygger undersökningen huvudsakligen på undersökarnas observationer. Dessa är detaljrika när det gäller de fysiska miljöerna och bristerna bedöms efter en norm eller mall som vi inte riktigt vet hur den ser ut.

Utredarna gör också observationer av härbärgsgästerna och drar slutsatser om deras problem och karaktär. Ett exempel är följande konstaterande:

I yttre rummet sitta också tre pojkar på en 17 å 18 år. De två se hyggliga ut med sina ännu ofördärvade utseenden; den tredjes utseende och blickar röja redan en ganska förhärdad och förråad natur (*Social tidskrift* nr 3, 1913, s 115).

Det kan kanske verka märkligt att utredarna utifrån logerarnas utseende drar slutsatser om deras natur, men sett från dåtida förhållanden är detta inte så märkligt.

Utredarna tillmäter individuella förhållanden stor betydelse. De hemlösas situation förklaras till stor del av alkoholmissbruket och för att bekämpa hemlösheten krävs bl.a. åtgärder för att komma tillrätta med missbruket och åtgärder för att höja den kulturella standarden och bildningen.

Andra tänkbara förklaringar som t.ex. bostadsbrist, stor geografisk rörlighet, förekomsten av en säsongs- och tillfällighetsarbetsmarknad, fattigdom, brister i trygghetssystemen vilket gjort att svaga eller problemtyngda grupper slagits ut eller inte släppts in på bostads- och arbetsmarknaden eller i trygghetssystemen ges ett mindre förklaringsvärde.

Sahlin (1992) visar att forskningsperspektiven i hemlöshetsforskningen är be-

roende av hur hemlösheten definieras och hon skiljer på två typer av definitioner, nämligen *asocialitetsfokuserade* och *bostadsfokuserade*. De asocialitetsfokuserade definitionerna bygger på individuella förklaringsmodeller och utgår ifrån att hemlösheten beror på personliga svagheter, psykisk eller fysisk ohälsa, missbruk eller dålig moral. De bostadsfokuserade definitionerna utgår från strukturella förklaringsmodeller och förklarar hemlösheten som en konsekvens av tillgången på bostäder, bostadspolitiska regleringar, arbetslöshet, luckor i socialpolitiken osv.

1912 års män utgår huvudsakligen från ett asocialitetsfokuserat perspektiv, ett perspektiv som i hög utsträckning senare kommit att dominera svensk hemlöshetsforskning under 1900-talet (se t.ex. Lindhagen 1901, Sundberg 1911, Inghe 1960, 1962, Grosin & Norman 1974). Dessutom ges det socialmedicinska perspektivet inflytande dels genom medicinerna Alfvéns och Billströms medverkan, dels genom den tonvikt som läggs vid de hemlösas missbruksförhållanden, personliga förhållanden och samhällsanpassning. Järvinen (1993) kallar detta för det psykiatriska och socialmedicinska perspektivet i hemlöshetsforskningen. Det är ett annat perspektiv som haft stark förankring i svensk hemlöshetsforskning. Undersökarna använde sig således av ett grundläggande synsätt, som senare har varit förhärskande i svenska hemlöshetsundersökningar.

Härbärgena och asylerna betraktas som något negativt av 1912 års män och kallas för »pästhärdar«, »hål« och liknande beteckningar. Utredarna prövar inte möjligheterna att se institutionerna från ett annat

perspektiv, de tänker inte ens tanken att asylerna trots den dåliga standarden också kunde fylla en positiv funktion för de hemlösa.

Fram till 1918 års fattigvårdslag hade ensamstående arbetslösa män små möjligheter att få fattigunderstöd och det ansågs att de skulle behandlas enligt lösdriverilagen och inte enligt fattigvårdslagen.⁵

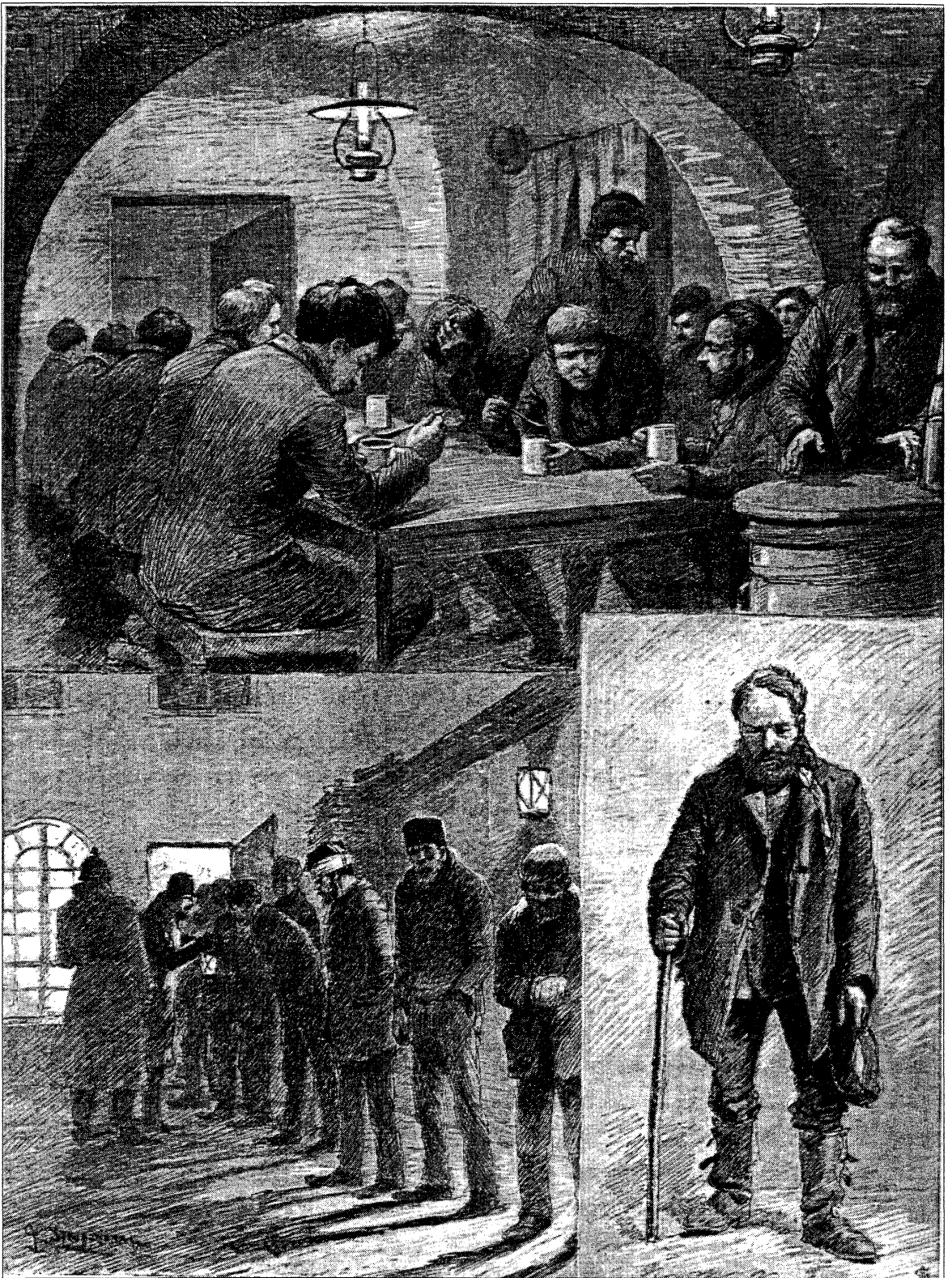
Men även i fattigvårdslagarna fanns det bestämmelser om att de som vägrade att lyda fattigvårdsstyrelsens föreskrifter skulle dömas till tvångsarbete. Både fattigvårds- och lösdriverilagarna hade starka avskräckande moment som gjorde att ensamstående utan försörjningsbörd, arbetslösa, alkoholmissbrukare osv. riskerade att behandlas med tvångsmedel om de sökte hjälp eller tiggde.⁶

Risken för att råka ut för tvång avhöll naturligtvis stora grupper från att söka hjälp. Inte minst befann sig de hemlösa missbrukarna i riskzonen för tvångsåtgärder och det är inte orimligt att tro att många hellre drog sig fram med tillfälliga arbeten på en marginalarbetsmarknad och med tillfälliga boendialternativ. För en del av dessa var kanske de privata härbärgena och asylerna ett bättre alternativ än arbetsinstitutioner och tvångsarbetsinrättningar. På härbärgena kunde de kanske finna en frizon och hålla sig undan samhällets kontrollmakt.

Vi får aldrig svar på hur det förhåller sig med dessa funderingar och frågor. 1912 års män ställde dem inte ens.

5 G. H. von Koch, *Social handbok*, Stockholm 1908 s 220.

6 G. H. von Koch, »Lösdriveriets bekämpande«, *Social handbok*, Stockholm 1908.

Från ett Stockholms härbärge för husvilla. Originalteckning av G. Stoopendaal.
Bildkälla: *Svea Illustrerad veckotidning*, nr 49, 1890, s. 389.

1912 års undersökning är ett exempel på CSA:s sätt att driva sociala frågor, något som kritiserats av både samtiden och eftervärlden. Inte minst från vänsterhåll hävdades det att organisationen utifrån liberala eller moralkonservativa utgångspunkter skapade sig rätten att definiera olika sociala problem och förespråka individriktade åtgärder (Boalt & Bergryd 1974, 1975). Detaljerade utredningar syftade till att ge en »värderingsfri« och »opartisk« karaktär åt problemen. Roland Svensson menar att olika värdeaspekter skyddades genom en förment värdeneutral begreppsapparat. Utnyttjandet av den vetenskapliga kunskapen bidrog till att ge legitimitet åt problemdefinitioner, beslut och åtgärder (Svensson 1981:22).

Med våra mått mätt är det lätt att kritisera 1912 års undersökning som normativ och allt för inriktad på att undersökningsresultaten skulle leda till praktiska förändringar. Det är lätt att framhålla undersökarnas involvering i det samhälleliga reformarbetet och deras önskan att lägga sig i dagsaktuella frågor och det sociala arbetets konkreta utformning. Det är lätt att hävda att utredarna överbetonar eller sätter för stor tilltro till informationen från de deltagande observationerna. Det är lätt att kritisera dem för att de inte prövar alternativa tolkningar på sitt material. Det är lätt att kritisera utredarna för deras stora tillförlit till empiri och deras svala intresse för teori.

Men det är ingen kritik som speciellt skall riktas mot 1912 års undersökning utan det är en kritik som har riktats mot de tidiga sociala undersökningarna som intresserade sig för fattiga och utsatta människor och sociala förhållanden som kunde observeras och undersökas ute på fältet genom deltagande obser-

vationer, intervjuer m.m. Den här kritiken drabbade de tidiga svenska socialvetenskapliga undersökningarna (Odén 1973) och den drabbade den samhällsvetenskapliga forskningen som växte fram vid universitetet i Chicago (Chicagoskolan) under 1920- och början av 1930-talet. Chicagoforskarna sökte också kunskaper om utsatta grupperns förhållanden med en ny typ av metodologisk ansats som försökte att komma de utsatta nära.

Kritiken ledde dock till att metoderna efterhand förbättrades och metodologin blev så småningom vetenskapligt godtagbar. Men för detta krävdes det undersökare som gick ut på fältet och började göra undersökningar även om undersökningarna till att börja med innehöll stora metodologiska brister.

Avslutande reflektion

Sedan mitten av 1980-talet har hemlösheten fått förnyad aktualitet i ett flertal stater i Västeuropa och USA (Hopper 1990, 1992, Järvinen & Tigerstedt 1992, Wolch & Akita 1988). I samband härmed har ett flertal undersökningar och forskningsprojekt inletts för att genomföra administrativa tvärsnittsräkningar av antalet hemlösa, beskrivningar av de hemlösas situation och egenskaper och analyser av de åtgärder som vidtas för att ge de hemlösa vård, rehabilitering och bostad. Ofta har undersökningarna lett till tolkningstvister om hemlöshetens omfattning och inte sällan har undersökningsmetoderna ifrågasatts och kritiserats för att vara allt för myndighetsorienterade (Sahlin 1992, Gullberg 1993, Espeland 1981).

1912 års män ställdes inför liknande problem som den nutida hemlöshetsforskningen

ställs inför, dvs. hur man skall komma åt och förstå de hemlösas verklighet och undvika ett myndighetsperspektiv i förståelsen av hemlöshetens orsaker och omfattning.

1912 års män ville komma nära de hemlösas verklighet, de ville förstå deras situation, beskriva miljöerna för den grupp människor som stod lägst i samhället, de som inte hade egen bostad, en dörr att stänga om sig; de som saknade ägodelar och människovärde. Utredarna beskriver de hemlösas miljöer på ett detaljerat sätt. Läsaren känner stanken av piss, röken, spyorna, de osande fotogenlamporna. Vi känner hur döden är nära när de äldre orkeslösa, försupna hemlösa stapplar in genom härbärgesportarna på vintern.

Men det är så mycket mer tveksamt om 1912 års män verkligen kommer de hemlösa inpå livet, förstår deras bevekelsegrunder och sätt att tänka och se på livet.

För vårt vidkommande har det inte så stor betydelse. 1912 års hemlöshetsundersökning kommer inte att ihågkommas för sin objektivitet, sin värderingsfrihet och sina undersökningsresultat. I stället skall undersökningen ses som ett exempel på en ny typ av undersökningar där forskarna begav sig ut på fältet och sökte direktkontakt med samhällets olycksbarn i stället för att ta genvägen genom ämbetsmän och fattigvårdens personal. I detta perspektiv tillhör undersökningen en av socialvetenskapens många klassiker och är värd att ihågkommas.

1912 års män utsatte sig själva för samma förhållanden som var de hemlösas verklig-

het. De delade logi med samhällets olycksbarn. Flera utredare och forskare gick vid denna tid ut i verkligheten och sökte kontakt med de lägre klasserna. Exempel på detta är Geijerstam och Rowntree som besökte arbetare och frågade ut dem om deras villkor, dock utan att utsätta sig för arbetarnas levnadsförhållanden. Metoden att dela villkor med sina undersökningsobjekt utan att avslöja sin rätta identitet är ganska ovanlig i 1900-talets socialvetenskapliga forskning. De mera kända studierna som ligger denna tradition nära är Nels Andersons studie *The Hobo, The sociology of homeless man* som utkom 1923, där Anderson levde bland de hemlösa en längre tid. Denna studie brukar ofta framhållas som den första i sitt slag där forskaren på lika villkor delar de utsattas villkor. Ett annat exempel är William Foote Whytes studie *Street Corner Society: the social structure of an Italian slum* som publicerades 1943 och som är en banbrytande deltagarstudie av ungdomsgäng i stadsmiljö. Whyte stod i ett mycket nära förhållande till de ungdomsgäng han studerade och han hyrde t.o.m. en lägenhet där ungdomarna vistades för att underlätta kontakten med dem. Whyte dolde att han var forskare, men han berättade att han höll på att skriva en bok och härigenom distanserade han sig delvis från de ungdomar han studerade. I den samhällsvetenskapliga metodlitteratur finns en tveksamhet mot dolda observatörer eftersom det kan uppfattas som spioneri eller som ett sätt att lura och bedra dem man vill observera.

Referenser

- Alfvén, A (1913) »Ungkarlshotell och natthärbärgen i Stockholm. Några av huvudstadens förnämsta pästhärdar«, *Social tidskrift*, nr 3.
- Andersson, I (1993) »Housing Policy and Street Homelessness in Britan«, *Housing Studies*, nr 8.
- Beronius, M (1994) *Bidrag till de sociala undersökningarnas historia*, Stockholm/Stehag.
- Bjerre, A (1907) *Kriminalpsykologiska studier*; 1. *Bidrag till tjvsnadsbrottes psykologi*, Stockholm.
- Boalt, G & Bergryd U (1974) *Centralförbundet för socialt arbete. Ett kapitel svensk socialpolitik*. Karlskrona.
- Boalt, G & Bergryd U m.fl. (1975) *De socialpolitiska centralförbunden. En jämförande studie*. Karlskrona.
- Dahlström, E (1973) »Några sociologiska reflektioner kring Gustaf af Geijerstams »Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm« i Gustaf af Geijerstam, *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joachim Israel, Birgitta Odén, Lund.
- Dear, M & Wolch, J (1987) *Landscapes of Despair. From deinstitutionalization to homelessness*, Oxford.
- Edgren, M. (1994) *Tradition och förändring. Könsrelationer inom Norrköpings underklass under 1800-talet*. Lund.
- Espeland, V. (1981) »Blommor från rännstenen – en studie av muntlig tradition och livsvillkor bland hemlösa alkoholister i Bergen« i *Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv*, utgiven av L Honko & O Löfgren, Lund.
- Flyghed, J & Stenberg, S-Å (1994) *Vräkt i laga ordning*, Konsumentverket, rapport 1993/94:1, Stockholm.
- Franér, P, Hansson, K & Ågren, G (1988) *Härbärgessituationen i Stockholm. Ett gammalt problem i ny tappning*. Forsknings- och utvecklingsbyrån, rapport nr 90, Stockholm.
- Franzen, M (1982) »Gatans disciplinering« i *Häften för Kritiska studier*, nr 5.
- Garett, G, R (1989) »Alcohol Problems and Homelessness: History and Research«, *Contemporary Drug Problems*, nr 16.
- Geijerstam af, G (1894) *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Lorénska stiftelsen 1894, nr 9, Stockholm.
- Geijerstam af, G (1973) *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joacim Israel, Birgitta Odén*, Lund.
- Grosin, L & Norman, J (1974) *Att leva på samhällets botten. Rapport om de yngre hemlösa männens livssituation*, Lund.
- Gullberg, A (1993) Bostadsnödens befarade återkomst, om möjligheterna att skilja mellan mytbildning och pålitliga metoder vid studiet av bostadslöshet, (stencil).
- Hirdman, Y (1990) *Vi bygger landet. Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Görek till Olof Palme*, Stockholm.
- Hopper, K (1990) »Public Shelter as a Hybrid Institution; Homeless Men in Historical Perspective«, *Journal of Social Issues*, nr, 46.
- Hopper, K (1992) »The Distancing of Homeless Men in New York's History«, *Social Research*.
- Hopper, K (1992) »Marginalia: Notes on Homelessness in the United states«, *Hemlöshet i Norden*, Järvinen, M & Tigerstedt C, (eds), Helsingfors.
- Inghe, G (1960) *Fattiga i folkhemmet. En studie av långvarigt understödda i Stockholm*, Stockholm.
- Inghe, G (1962) Klientelet på ungarshotellen. Socialmedicinsk undersökning utförd av professor Gunnar Inghe på uppdrag av socialvårdens planeringskommitté (stencil), Stockholm.
- Isaksson, F (1973) »En rapportbok från 1894« i Gustaf af Geijerstam, *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joachim Israel, Birgitta Odén, Lund.
- Isaksson, K, Norman, J & Svedberg, L (1978) *Överlevnadsstrategier bland hemlösa och socialt utslagna*, Stockholm.
- Isberg, H (1911) *Hur de fattiga kunna ha det i Malmö*, Malmö.
- Israel, J (1973) »Några ord om den historiska analysens betydelse för sociologin« i Gustaf af Gei

- jerstam, *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joachim Israel, Birgitta Odén, Lund.
- Johansson, A (1962) »Bostadspolitiken«. *Hundra år under kommunalförfattningarna 1862–1962*, Stockholm.
- Järvinen, M (1992) »Hemlöshetsforskningen i Norden«, *Hemlöshet i Norden*, Järvinen, M & Tigerstedt C, (eds), Helsingfors.
- Järvinen, M & Tigerstedt C, (eds) (1992) *Hemlöshet i Norden*, Helsingfors.
- Järvinen, M (1993) *De nya hjemløse, kvinder, fattigdom, vold*, Holte.
- Karlsson, S O (1993) *Arbetarfamiljen och Det Nya Hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*, Stockholm/Ste-hag.
- Karlsson, K. G (1901) »Ungkarlshotellet i Göteborg«, *Social tidskrift*, nr 7.
- Koch von, G. H (1908) *Social handbok*, Stockholm
- Koch von, G. H (1908) »Lödriveriets bekämpande«, *Social handbok*, Stockholm.
- Lindhagen, A (1901) »Ett besök på Stockholms asyler för husvilla«, *Social tidskrift*, nr 2.
- Lundgren, L (1927) *Skuggbilder. Skildringar från de hemlösas liv*, Stockholm.
- Meeuwisse, A & Sunesson, S (1995) Social planning and the great decarceration, i *Remaking the Welfare State, Swedish urban planning and policy-making in the 1990s* (eds. A. Khakee, I. Elander, S. Sunesson), Gower House.
- Odén, B (1973) »En historiker om Geijerstams »Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm«, i Gustaf af Geijerstam, *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joachim Israel, Birgitta Odén, Lund.
- Rossi, P (1989) *Down and Out in America, The origins of homeless*, Chicago.
- Rossi, P (1991) »Strategies for Homeless research in the 1990's«, *Housing Policy Debate*, nr 2.
- Sahlin, I (1992) *Begreppet »Hemlös«, En kritisk granskning av använda definitioner*, Karlskrona.
- Sahlin, I (1993) *Socialtjänsten och bostaden*, Sociologiska institutionen, Lund.
- Stenberg, S-Å (1990) *Vräkt ur folkhemmet*, En studie av vräkningarna i Sverige under 1900-talet, Stockholm.
- Ström-Billing, I (1991) *Ungkarlshotell*, Uppsala.
- Sundberg, I (1911) »Natthärbärgen«, *De värnlösa*, Stockholm.
- Svensson, R (1981) *Offentlig socialisation. Det nya fritidshemmet i teori och praktik*, Lund.
- Swärd, H (1993) *Mångenstädes svårt vanartad... Om problemen med det uppväxande släktet*, Florida.
- Swärd, H (1994) *Hemlöshet och hemlöshetsgenererande processer, Intervjuer med hemlösa. En kvalitativ studie*, Lund.
- Thulin, J (1919) »Från det mörkaste Berlin. Bilder från arbetet bland de hemlösa«, *De värnlösa*, Stockholm.
- Thörn, K (1995) »Föreningen för Vålgörenhetens Ordnanande och bostadsfrågan« i *På tröskeln till välfärden* (ed. M Taussi Sjöberg & T Vammen), Stockholm.
- Tengdahl, K (1898) »Stockholmska bostadsförhållanden«, *Nordisk Revy*, nr 1.
- Tengdahl, K (1901) »Kommunala åtgärder i arbetarebostadsfrågan i England«, *Social tidskrift*, nr 3.
- »Ungkarlshotell och natthärbärgen«, (1913) *Social tidskrift*, nr 6.
- Wright, J, D (1989) *Address Unknown, The Homeless In America* Aldine de Gruyter, USA.
- Wolch, J, Dear M & Akita A (1988) »Explaining homelessness«, *APA Journal*.

Summary

A Classic Swedish Study of Homelessness

In research into homelessness there is an ongoing discussion about how to measure, describe, and explain today's homelessness. Analysing historical studies is one way to problematize and expose methodological problems. One of the early Swedish studies was conducted in the winter of 1912/1913 by a group of twelve men with an interest in social issues. In disguise, they visited the working men's lodging-houses and hostels which had grown up to relieve homelessness, their aim being to describe the true situation. The study can be seen as an example of a new type of investigation which began at the end of the nineteenth century, in which researchers began to use non-statistical methods to describe social phenomena which were generally considered difficult to grasp, namely, homelessness, poverty, destitution, and exclusion. These studies mark a new trend in the history of social investigations. Social statistics were no longer to be based on data from officials and authorities, but on interviews and studies on the spot. Many people began to feel concern for the situation of manual labourers and a desire to study the living conditions of paupers and vagrants, by going out to the reality where they were to be found. It was not unproblematic, however, to gather data through field observation and interviews, and the credibility of the data was questioned.

Critics maintained that one could not trust the poor and homeless because they dissembled and deliberately lied. Interviewers and observers from the upper classes were also accused of misunderstanding or misinterpreting people from the poorest strata of society. The researchers nevertheless defended the method of visiting the homeless on the spot to learn of their reality.

It is easy to criticize the study because it was geared too much to producing findings which would lead to practical changes, that the investigators were too involved in the work of social reform and too anxious to intervene in topical issues and the concrete design of social work. It is easy to claim that the investigators over-emphasized or put too much trust in the information they received from their participant observation instead of testing alternative interpretations of the material. It is easy to criticize the investigators for their great reliance on empirical data and their lukewarm interest in theory. The 1912 homelessness study will not be remembered for its objectivity, its freedom from values, or its research findings. Instead, the study should be seen as an example of a new type of study in which the researchers went out into the field and sought direct contact with the unfortunates of society instead of taking a short cut via officials and poor-relief staff.